

Zakres i sposoby wykorzystania środków audiowizualnych w klasach początkowych

Charakterystyczną cechą współczesności jest szybki rozwój wszystkich dziedzin nauki i techniki. Życie minionych pokoleń było stabilne a zachodzące zmiany miały raczej charakter ilościowy. Współczesny człowiek jest nie tylko świadkiem, lecz bezpośrednim uczestnikiem a niejednokrotnie twórcą rewolucyjnych zmian zachodzących w świadomości oraz w sposobach produkcji i konsumpcji. Szybki rozwój nauki i techniki pociąga za sobą konieczność modernizacji we wszystkich dziedzinach życia. Młode pokolenie uzyskało wspaniałą i niepowtarzalną szansę przebudowy świata i aby mogło jej sprostać, musi być wszechstronnie przygotowane do życia, do samodzielnej, twórczej pracy oraz odczuwać potrzebę ustawicznego kształcenia się.

Wszystkie przemiany zachodzące we współczesnym świecie znajdują żywe odzwierciedlenie w przeobrażających się systemach szkolnych, metodach nauczania i uczenia się oraz w formach organizacyjnych pracy dydaktyczno-wychowawczej. Tradycyjna szkoła i stosowane w niej metody, nastawione na przekazywanie, bierne zapamiętywanie i wierną reprodukcję wiedzy oraz system klasowo-lekcyjny tracą rację bytu. Szkoła przestała być jedyną instytucją dydaktyczno-wychowawczą, gdyż na wychowanka oddziałują równie silne a nawet większe wpływy środowiska, organizacji uczniowskich oraz środków masowego przekazu.

W procesie dydaktyczno-wychowawczym nowe wiadomości, informacje i umiejętności są przekazywane w sposób bezpośredni lub pośredni. Bezpośrednio — nauczyciel jako postać centralna, jako reżyser, nie tylko kieruje procesem dydaktycznym, lecz oddziałuje swoją osobowością i środkami pomocniczymi jak mimika, gestykulacja i intonacja. On kieruje zainteresowaniami poznawczymi uczniów, wywołuje przeżycia emocjonalne, stwarza atmosferę pracy mobilizującą ucznia do czynnego uczestnictwa w zdobywaniu wiedzy, interpretuje treści zgodnie z duchem programu. Środki dydaktyczne pomagają mu w zbliżaniu no-

wych pojęć do umysłowości ucznia. Masowe środki przekazu pełnią natomiast w procesie dydaktycznym funkcję pośrednią. Brak osobistego kontaktu nadawcy z odbiorcą powoduje zubożenie oddziaływania emocjonalnego i nie daje gwarancji, że intencje autorów audycji zostały właściwie odczytane.

Modernizacja metod, środków nauczania, form wychowania, będąca konsekwencją reformy szkolnej oraz zadań stojących przed resortem Oświaty i Wychowania, wyraźnie nakreślonych w Raporcie o Stanie Oświaty, wśród których na plan pierwszy wysuwa się problem intensyfikacji nauczania, znajduje swój wyraz w upowszechnianiu środków audiowizualnych na wszystkich szczeblach nauczania i wychowania.

Obecnie istnieje już cały system kształcenia audiowizualnego, który realizuje rozległą tematykę naukową, kulturalną, społeczną, artystyczną i techniczną.¹ Problem szczególnej wagi w nauczaniu początkowym stanowi wielofunkcyjne i wielopredmiotowe wykorzystywanie środków audiowizualnych. Właściwy dobór pomocy dydaktycznych zależy od specyfiki przedmiotu, zadania wychowawczego oraz bazy materialnej szkoły. Wiadomo, że dobra szkoła, dobrze wyposażona klasopracownia, odpowiednio przeszkolona kadra, umiejąca obsługiwać urządzenia techniczne oraz prawidłowa organizacja zajęć należą w wielu szkołach do rzadkości. Najczęstszymi brakami w tej dziedzinie są:

1. Szczupłość pomieszczeń na stworzenie funkcjonalnej pracowni audiowizualnej, mała ilość sprawnej aparatury i wyposażenia uzupełniającego, które jest niezbędne do uruchomienia urządzenia.

2. Konieczność wykorzystywania środków audiowizualnych równolegle przez kilka oddziałów a czasem większość klas, co z góry przekreśla odpowiednią percepcję.

3. Stosowanie pomocy słuchowych lub wzrokowych jedynie okazjonalnie bez przygotowania uczniów do ich odbioru.

4. Ubogi zestaw filmów i audycji przeznaczonych dla młodszych klas oraz brak zgodności w czasowej realizacji tematyki.

5. Przesyt treści dydaktycznych wyrażonych hermetycznym, fachowym językiem, czynią z niektórych środków mało przydatne narzędzie pracy. Z drugiej strony zapotrzebowanie na pomoce audiowizualne w klasach I—IV jest bardzo duże zarówno w obrębie przedmiotów jak i zadań wychowawczych. Dzięki nim bowiem informacje i nowa wiedza przekazywane są w sposób różnorodny i bogaty, a sama percepcja jest pełniejsza i łatwiejsza. Emocjonalna podbudowa treści i konkretyzacja faktów, zjawisk i procesów zbliża poznawaną rzeczywistość, sprzyja kojarzeniu rzeczy i słów w procesie tworzenia pojęć i uogólnień. Dobrze dobrane i właściwie wykorzystane pomoce wzrokowo-słuchowe wywo-

---

¹ E. Fleming: *Środki audiowizualne w nauczaniu*. Warszawa 1965, s. 13.

lują aktywność spostrzeżeniową i samodzielność myślową wyrażającą się w próbach krytycznego spojrzenia na przedstawioną obrazowo sytuację lub komentarz i informację dźwiękową.

Środki dydaktyczne w nauczaniu początkowym pełniły zawsze doniosłą rolę. Specyfika procesów myślowych zachodzących w określonym wieku szkolnym, przechodzenie od poznania konkretnego do abstrakcyjnego, od form prostych do złożonych, od najbliższego środowiska do zrozumienia bardzo zróżnicowanego, od wypowiedzi prostych do bogatych konstrukcji zdaniowych jest możliwa w oparciu o konkretną rzeczywistość lub zastępowanie jej środkami dydaktycznymi przede wszystkim wzrokowo-słuchowymi.

Wieloletnie obserwacje lekcji na szczeblu początkowym, własne doświadczenia szkolne, uwagi nauczycieli praktyków i literatura przedmiotowa pozwalają na podjęcie próby syntetycznego ujęcia zakresu i sposobów wykorzystywania środków audiowizualnych w pracy dydaktyczno-wychowawczej w klasach początkowych.

Środki wizualne

Środki wizualne w klasach I—IV zajmują uprzywilejowaną pozycję zarówno od strony wykorzystywania ich, jak i stosunkowo łatwego zaopatrzenia centralnego lub dokonywanego systemem chałupniczym — z pomocą rodziców, samych nauczycieli bądź starszych uczniów. Zagadnienie bezpośrednich kontaktów z otaczającą rzeczywistością, poznanie świata przyrody jako żywych okazów w naturalnym i sztucznym środowisku lub okazów i zbiorów spreparowanych na sucho i mokro, wycieczki do warsztatów pracy, miejsca budów, zakładów użyteczności publicznej, zwiedzanie zabytków i uczestnictwo w pracach społecznie użytecznych jest problemem odrębnym, nie stanowiącym tematu opracowania, gdyż interesują mnie środki zastępcze i wrażenia wzrokowe dzięki nim uzyskiwane.

Powszechną pomocą w najmłodszych klasach szkoły podstawowej są obrazy drukowane i rysowane, wystawiane na tablicach wystawowych, flanelowych i magnetycznych. Tablice wystawowe w zależności od warunków szkoły stanowią: listwy zawieszane na ścianach, na których są eksponowane obrazy, wydzielone kąciaki z przybitymi na stałe tablicami drewnianymi jako tablicy-ścianki lub też prymitywne, wykonane z tektury, papieru lub sklejki, zmieniane okresowo, jeśli wcześniej nie ulegną zniszczeniu. Materiały umieszczone na nich to: zdjęcia, widokówki, ilustracje, szkice, wycinanki, nalepianki, okazy roślinne, liczmany, kompozycje literowo-wyrazowo-zdaniowe, tabele gramatyczno-ortograficzne, mapki i wykresy. Ekspozyty wizualne pochodzą

z zakupu lub są efektem pracy lekcyjnej lub domowej uczniów. W zależności od ich układu, od zawartości treściowej i aktualności stanowią przegląd tematyki programowej i wyraz życia klasy.

Ze względu na użytkowość obrazów umieszczonych na tablicach wystawowych nie mogą one pełnić funkcji dekoracyjnej lub gazetki szkolnej, gdyż ich wykorzystanie ma charakter dydaktyczny związany z konkretnymi lekcjami lub realizacją całego cyklu tematów programowo-przedmiotowych. Materiały na tablicach wystawowych stanowią nie tylko zbiór określonych obrazów, lecz mogą odgrywać rolę w samej strukturze lekcji, dostarczając treści wprowadzających w nową tematykę lub podsumowujących opracowane działy pracy.

Jeszcze nie w pełni wykorzystane są możliwości tablic flanelowych, dzięki którym unika się pracochłonnych zabiegów z umieszczeniem obrazów na tablicach drewnianych. Chwytność flaneli pozwala na tworzenie różnych kompozycji stwarzających dodatkowe efekty. Przygotowane na tablicy flanelowej zestawy pytań, poleceń, problemów informują o przebiegu pracy lekcyjnej i są drogowskazami w samodzielnej pracy uczniów. Wprowadzenie symboliki umownej przy układaniu, planu zadania tekstowego, uzupełnianie treści matematycznej schematem sytuacyjnym pomaga w rozwijaniu wyobraźni i przechodzeniu od myślenia konkretnego do logicznego. Tablica flanelowa jest przydatna również do ćwiczeń analityczno-syntetycznych przy nauce czytania i pisanie, do tworzenia słowników tematycznych, do ćwiczeń gramatyczno-ortograficznych.

Duże możliwości zastosowania posiada także tablica flanelowa przy układaniu wszelkiego rodzaju scenek obyczajowych. Na oczach dzieci powstają ulice miast, znaki drogowe i osiedla.

Ćwiczenia słownikowe, wzorce wypowiedzi ustnych i pisemnych można ilustrować obrazami narastającymi. Np. w klasie II opowiadanie „Szukamy wicsny” zostało poparte utworzeniem obrazu — zielona trawa z kolorowego papieru, złote słońce, pierwsze kwiaty o naturalnym kształcie i kolorze, ptaki, praca ludzi na polach i w ogrodach zapełniały tablicę, pobudzając uczniów do wypowiedzi żywych, barwnych, plastycznych oraz do szukania najwłaściwszych wyrazów i zwrotów. Sceny rodzajowe jako opracowanie lektury, audycji lub wycieczek mogą być wytworem całej klasy, zespołów lub indywidualnych uczniów.

Jeszcze rzadko spotykane tablice magnetyczne, z powodu niepełnego wyposażenia w materiały pomocnicze wykorzystywane są przede wszystkim do ćwiczeń matematycznych — nauki o zbiorach i ćwiczeń geometrycznych. Wykorzystanie obrazów i tablic sprzyja operatywności wiedzy i rozwijaniu własnej twórczości uczniów.

Obrazy ruchome i nieruchome na ekranach mogą być odbierane przy pomocy takich urządzeń technicznych jak: projektory, diaskopy,

episkopy i grafoskopy. Zarówno ruchome filmy nieme jak i nieruchome przeźrocza i obrazy nieprzeźroczyste są pomocą o dużej częstotliwości wykorzystywania w klasach młodszych ze względu na stosunkowo łatwe zaopatrzenie w obrazy jak i aparaturę techniczną. Wykorzystywane od pierwszych dni nauki w szkole, ułatwiają dzieciom kontakt z nieznaną rzeczywistością, pomagają w odkrywaniu nowych wiadomości i bogaceniu słownika. Myślenie praktyczne wywodzi się bowiem od spostrzeżeń i wyobraźni, i tworzy wiedzę praktyczną w postaci schematów wyobrażeniowych rzeczywistości takich, jak obrazy i rysunki.²

Obrazy nieruchome spotykamy na ekranach w nauczaniu wszystkich przedmiotów. Uzyskiwane dzięki aparaturze powiększenie, umożliwia skupienie uwagi uczniów na cechach istotnych rzeczy i zjawisk ze względu na bezruch, a w przypadku obrazów pojedynczych sprzyja właściwej manipulacji nimi, np. ustawianiu ich w innej kolejności czy też opuszczaniu tych, które nie wiążą się bezpośrednio z tematyką lekcji. Obrazy ekranowe wykorzystywane w nauczaniu początkowym tworzą zestawy dydaktyczne, artystyczne i typologiczne. Stanowią więc źródło wiedzy jako swoisty dokument, konkretyzują fakty, charakteryzują wydarzenia i ludzi lub stają się wizją artysty-malarza, wyrabiają wrażliwość estetyczną, uczą patrzeć na dzieło sztuki od strony wartości artystycznych i poznawczych. Wydobywanie wszystkich walorów obrazów rozwija umiejętności obserwacji świadomej i celowej. Informacja obserwacyjna dociera do dziecka w formie obrazów zmysłowych.³

Pomocą uniwersalną do nauczania różnych przedmiotów są przeźrocza, które stanowią zróżnicowane serie w obrębie poszczególnych klas. W klasie I—II przeźrocza wiążą się głównie z nauczaniem języka polskiego, skupiającego szeroką tematykę zarówno polonistyczną, mającą na celu doskonalenie mowy ojczystej jak i zawierającą treści przyrodniczo-geograficzno-historyczne. Dlatego stanowią fabułę bajek, baśni, pogadanek i lektury, wzbogacających i urozmaicających treści lekcji na każdym jej etapie, gdyż mogą ilustrować żywe słowo nauczyciela lub też ułatwiać utrwalenie i reprodukcję wiadomości, ukazując najczęściej świat dziecka i różne sytuacje życiowe w formie baśniowej, bogacą wyobraźnię, wyrabiają pojęcie dobra i zła, krytyczną postawę wobec ludzi i wydarzeń oraz wzbudzają aktywność twórczą wyrażającą się w formach plastycznych i technicznych.

Przeźrocza przeznaczone do realizacji tematyki przyrodniczej mogą pełnić wielorakie funkcje. Mogą uzupełniać doraźną obserwację przeprowadzaną przez uczniów, mogą ją zastępować w przypadku, gdy omawia-

² L. Lech: *System nauczania*. Warszawa 1964, s. 76.

³ Z. Cackowski: *O teorii poznania i poznawania*. Warszawa 1968, s. 103.

ny okaz lub zjawisko należy opracować wszechstronnie, a co jest trudne w bezpośredniej obserwacji ze względu na odległość czasową lub przestrzenną. Cykl przeźroczy stanowi również przygotowanie do samodzielnej obserwacji, doświadczenia czy pracy z tekstem, gdyż poruszone problemy mogą wzbudzić zainteresowanie uczniów i skłonić ich do szukania rozwiązań w oparciu o lekturę, encyklopedię i wywiady czy też stać się źródłem twórczej inspiracji do prowadzenia hodowli lub doświadczeń. Również często przeźrocza występują jako główne źródła wiedzy, przy których słowny komentarz nauczyciela wyjaśnia niezrozumiałe pojęcia, usuwa wątpliwości, podkreśla momenty wychowawcze.

Sprawdzanie wiadomości, uzupełnianie ich, może być poparte cyklem przeźroczy wykorzystywanych do wprowadzenia przez uczniów wniosków, uogólnień czy analizy. Praca indywidualna lub grupowa na tym etapie lekcji daje pozytywne rezultaty. Wybór etapu pracy lekcyjnej z zastosowaniem przeźroczy jest uwarunkowany celem i tematyką lekcji oraz wartościami przeźroczy.

Nauczanie geografii, zwłaszcza działu *Polska w obrazach* stwarza konieczność wykorzystywania obrazów i przeźroczy. Ich cykle stanowią wędrowkę po różnych krainach geograficznych Polski a komentarz pisany lub słowo nauczyciela pełni rolę przewodnika. Dzięki nim uczeń poznaje cechy krajobrazów, życie i pracę ludzi w różnych regionach, ośrodki przemysłowe i zabytki przeszłości. Widzi efekty pracy całego narodu na przestrzeni wieków i zmiany zachodzące współcześnie. Uczy się szanować pracę innych i szuka miejsca dla siebie. Przegląd regionów ukazuje piękno ziemi ojczystej i zachęca do wycieczek krajcznawczych.

Elementy historii zawarte w treściach języka polskiego mają na celu rozwijanie uczuć patriotycznych i tworzenie pojęcia ojczyzny. Te trudne abstrakcyjne pojęcia jak i samo pojęcie czasu tworzy nie tylko słowo nauczyciela lub tekst, lecz wiedza zawarta w obrazach lub przeźroczeniach.

Uwagi o realizacji tematyki historycznej określają jej rolę i formy pracy. Treści poznawcze i wychowawcze zawarte w żywych barwnych opowiadaniach z przeszłości kraju i regionu, w których nie występuje analiza faktów historycznych ani powiązania przyczynowo-skutkowo-personalne, uzupełniane są obrazami, przeźroczeniami lub filmami.

Tematyka przeźroczy posiada zwykle duży ładunek wychowawczy. Oprócz walorów poznawczych ożywia przeszłość historyczną, ukazuje życie minionych pokoleń, odkrywa tajemnice odległych epok, podkreśla rolę postępu i cywilizacji, dzięki czemu rozwija historyczne myślenie. Po opanowaniu działania na etapie materialnym następuje odrywanie się od przedmiotu.⁴

---

⁴ J. Zborowski: *Unowocześnianie metod nauczania*. Warszawa 1966, s. 109.

Ciekawą pomoc wizualną, wkraczającą do klas początkowych, stanowią obrazy odbierane na tablicy świetlnej przy pomocy grafoskopu czyli projektora do tablicy świetlnej. Największą zaletą grafoskopu jest ukazanie narastania obrazów w trakcie przekazywania wiadomości. Zarówno opisy i jak i rysunki, sporządzone przez nauczyciela bezpośrednio lub przygotowane wcześniej i rzucane na tablicę świetlną, stanowią atrakcję dla uczniów, gdyż skupiają ich uwagę ilustrując nowy materiał lub kontrolując zdobytą wiedzę. Wykorzystując posiadane materiały plastyczne nauczyciel aktualizuje wiadomości nowymi tekstami, schematami i modelami płaskimi. W obrębie podstawowych przedmiotów stwarza dzięki nim nową ciekawą dla uczniów pomoc choć pracochłonną dla siebie, lecz rekompensującą poniesiony trud w przygotowanie zestawów.

Duże możliwości zastosowania grafoskopu i modernizacji pomocy naukowych łączących słowo i obraz występują w ćwiczeniach gramatyczno-ortograficznych i słownikowych. Przygotowane teksty do ćwiczeń językowych jak i wzorce wypowiedzi pisanych i mówionych mogą być równocześnie analizowane i ilustrowane obrazami. Tablice świetlne i grafoskop znajdują także zastosowanie przy operacjach na zbiorach oraz ilustrowaniu różnych sposobów rozwiązywać zadań tekstowych. W nauczaniu przyrody i geografii ułatwiają wykorzystanie materiałów faktograficznych i dokumentacji obserwacji i doświadczeń.

Środki audytywne

W nauczaniu początkowym obok szeroko stosowanych środków wizualnych poważną rolę pełnią środki audytywne. Najpopularniejsze z nich to audycje radiowe odbierane przy pomocy aparatów radiowych i radiowęzła szkolnego, gdyż dostarczają najwięcej materiału o znaczeniu poznawczym i wychowawczym. Do czasu upowszechnienia telewizji, radio było najważniejszym środkiem masowego oddziaływania nie tylko na ucznia, lecz na ogół odbiorców. W audycjach radiowych wzajemnie uzupełniają się mowa ustna i muzyka, dźwięki przyrody i odgłosy pracy. Dzięki nim radio jest niezastąpionym przekątnikiem treści. Czynnikiem jeszcze ograniczającym pełne wykorzystanie audycji radiowych w procesie nauczania i uczenia się jest brak zbieżności tematycznej w czasie. Niektóre audycje wyprzedzają znacznie tematykę lekcyjną, inne mogą stanowić jedynie mówioną lekturę uzupełniającą przerobiony materiał.

Słuchanie audycji adresowanych do uczniów klas I—IV stwarza również trudności organizacyjne takie, jak ustalenie ich miejsca w podziale godzin. W klasie I—II elastyczny podział godzin pozwala na dokonywanie przesunięć przedmiotowych, w klasach III—IV, zwłaszcza przy częściowej specjalizacji przedmiotowej, trzeba niejednokrotnie dokonywać

nagrań na taśmach magnetofonowych w celu odtworzenia audycji przy opracowaniu odpowiedniego tematu, względnie przy zastosowaniu korelacji z całością pracy dydaktyczno-wychowawczej. Zestrojenie programu radiowego przeznaczonego dla poszczególnych klas z programami nauczania jest częściowo możliwe dzięki przygotowywanym wcześniej informatorom o terminie, tematyce oraz adresacie audycji.

Szkolne audycje radiowe odgrywają decydującą rolę w rozwoju percepcji słuchowej, dostarczają wzorców pięknej polszczyzny, oddziaływającej przy pomocy środków wyrazu i modulacji głosowej na wyobrażenie, uczucia, uwagę i zainteresowania uczniów. Słowo aktora wywołuje pożądane, żywe reakcje, często uzewnętrzniane przez uczniów mimiką, gestykulacją czy przejawami radości, przerażenia lub żalu. Np. audycja o sprowadzeniu Krzyżaków do Polski, ich walkach z sąsiadami, oddała nastrój i atmosferę tych czasów — uczniowie słyszeli szczęk broni, jęki mordowanych, zgrzyt łańcuchów przy spuszczeniu mostów zwodzonych, stukot kopyt końskich na dziedzińcu Malborka. Opis wyglądu Krzyżaków, ich metod walki był tak plastyczny, że ogół uczniów mógł wiernie odtworzyć treść audycji. Tym samym spełniła ona funkcję w wielostronnym uczeniu się, bo wiadomości zostały przyswojone, wystąpiło bardzo mocne przeżycie, a ekspresja słowna była odkrywaniem nowych treści, które znalazły odzwierciedlenie w działaniu uczniów — rysowaniu scen związanych tematycznie z audycją. Momentem wychowawczym stała się próba wartościowania pojęć — obrona wolności i ziemi ojczystej a najazd i wojna niesprawiedliwa.

Audycje radiowe przeznaczone dla klas I—IV zostały opracowane według treści przedmiotowych. Stanowią uzupełnienie materiału podręcznikowego wiadomościami aktualnymi, interesującymi uczniów i związanymi z życiem a przede wszystkim podanymi w atrakcyjnej formie.

Audycje z języka polskiego opracowane są dwuszczeblowo — cykl przeznaczony dla klas I—II i cykl dla klas III—IV. Jedne z nich stanowią zamknięte tematy w formie: opowiadań, pogadań, fragmentów utworów, recytacji, wywiadów, reportaży. W innych występują postacie bliskie dzieciom, ale również rozszerza się krąg kontaktów społecznych. Bohaterami audycji bywają ludzie różnych zawodów i środowisk, którzy mówią o swej pracy i życiu. Dla obu szczebli klas początkowych opracowane zostały słuchowiska jako audycje cykliczne czasem słowno-muzyczne lub jako inscenizacje utworów fabularnych realizujących konkretne zadania wychowawcze i tematyczne, np.:

Klasy I—II: *Słoń Trąbalski. Z przygód krasnala Hałabały. Kolorowe listy. Teatr szkolny.*

Klasy III—IV: *Od słowa do słowa* — jako wycieczki słownoznawcze, których śladem są ilustrowane słowniki tematyczne, ułożone według

umownych haseł: *Technika — nauka, Polska i świat — przyroda — sporty zabawy itp.*

W słuchowiskach tych występują prawdziwe postacie, np. dr Żabiński lub fikcyjne, np. Plastuś i Miś, a żywe akcje, nowe treści, zmieniające się sytuacje rozbudzają aktywność myślową.

Dla uczniów kl. I—II został opracowany cykl audycji matematycznych *Raz, dwa, trzy i co dalej?*, w których pan Iks wprowadza dzieci w tajniki matematyki w związku z realizacją nowego programu. Zagadki, łamigłównki i powiastki matematyczne zapoznają uczniów ze zbiornymi i sposobami rozwiązywania zadań tekstowych.

Tematyka przyrodniczo-geograficzna w audycjach ma charakter opisów i opowiadań o podróżach krajoznawczych, wyprawach naukowych, o walce człowieka z przyrodą lub ciekawostek dotyczących flory i fauny oraz zjawisk przyrodniczych.

Tematyka historyczna w języku polskim w klasach III—IV ujęta została w cykl słuchowisk *Obrazki z naszej przeszłości*. Legendy o początkach państwa polskiego, opowiadania o doniosłych wydarzeniach, ciekawe sylwetki wybitnych ludzi są opracowane bardzo starannie w celu rozwijania uczuć patriotycznych. Fragmenty powieści i opowiadań historycznych odczytywane przez znanych aktorów służą również reklamie czytelnictwa.

Dużym zainteresowaniem nauczycieli i uczniów cieszą się audycje umuzykalniające opracowane metodycznie jako jednostki lekcyjne, realizujące systematycznie program wychowania muzycznego w klasach I—II i III—IV. Ćwiczenia głosowe, słuchowe i rytmiczne, nauka piosenek, zagadnienia muzyczne wyrabiają kulturę muzyczną, zainteresowania i uzdolnienia. Oprócz audycji przedmiotowych, w których treści poznawcze pełnią rolę wiodącą, spotykamy również audycje o przewadze momentów wychowawczych oraz audycje, które nie są specjalnie przeznaczone dla dziecięcego odbiorcy, lecz znajdują chętnych słuchaczy wśród najmłodszych uczniów posiadających wyraźnie określone uzdolnienia i zainteresowania.

W szkołach radiofonizowanych występuje jeszcze jeden rodzaj audycji, w których nadawcą może być: nauczyciel, dyrektor, lekarz szkolny, organizacja uczniowska, Komitet Rodzicielski lub przedstawiciele określonych środowisk. Przygotowane i nadawane przez radiowęzła audycje, jak fragmenty akademii, apele, przemówienia, spotkania i wywiady, wiążą się z problematyką środowiska i kraju oraz uwzględniają specyfikę szkoły, klasy i organizacji szkolnych.

Rzadziej stosowanymi środkami audytywnymi w klasach młodszych są nagrania na taśmach magnetofonowych i płytach gramofonowych. Modernizacja metod oraz form nauczania i wychowania przejawia się także w użyciu środków dydaktycznych uwzględniających poznanie wielozmy-

słowe. Audycje radiowe nagrane na taśmę magnetofonową spełniają tę rolę. Odtworzone w odpowiednim czasie mogą być wszechstronnie wykorzystane — od strony treści, walorów językowych, dźwiękowych i sposobów ich zastosowania — w działaniu praktycznym, artystycznym i twórczym. Coraz częściej nagrywamy na taśmy: uroczystości szkolne, wywiady, przemówienia, pieśni, wiersze, inscenizacje czytanek, materiały do ćwiczeń fonetycznych i słownikowych, sprawdziany, fragmenty lekcji, ćwiczenia śródlekcyjne, gwary, najpiękniejsze urywki lektury, wypowiedzi uczniów itp.

Nagrania na taśmach mogą być wykorzystywane wielokrotnie w dogodnym czasie, w odpowiadający potrzebom sposób, np. cała audycja, fragment, zatrzymanie dla przeprowadzenia analizy i zwrócenia uwagi na rzeczy istotne lub wartościowe. W nagraniach płytowych występują wiersze lub fragmenty większych utworów w wykonaniu autorów (Tuwim, Broniewski, Gałczyński) przyjmowane przez uczniów z dużym wzruszeniem. Inne utwory wykonane przez wybitnych artystów stanowią wzorce czytania lub recytacji.

W nauczaniu języka polskiego, przyrody, geografii lub wychowania muzycznego posługujemy się nagraniami pieśni, tańców, opowiadań lub opisów. Są to pojedyncze lub całościowe nagrania, np. pieśni zespołów Śląsk i Mazowsze, pieśni wojskowe, ludowe, melodie taneczne, utwory związane ze sobą tematami lub osobą twórcy (np. wiersze Konopnickiej), opisy przyrody w różnych utworach, wiersze patriotyczne. Niektóre melodie, piosenki lub wiersze wykorzystujemy po odpowiedniej adaptacji do ćwiczeń rytmiczno-słuchowych w czasie przerw śródlekcyjnych lub zabaw ze śpiewem na lekcjach wychowania fizycznego.

Z posługiwaniem się środkami audytywnymi wiąże się sprawa przygotowania uczniów do właściwego odbioru audycji słuchowej. Wprowadzenie w tematykę, ustalenie problematyki, wywołanie wrażeń, analiza audycji, jej wartości językowych zapewniają korelację z tematyką lekcyjną i wyzwalają aktywną postawę ucznia wobec odbieranych słuchowo wrażeń. Zaplanowanie audycji w rozkładzie materiałów i znajomość jej tematyki pozwoli na prawidłowe ukierunkowanie i integrację całości pracy dydaktycznej i wychowawczej.

Cechą wspólną środków słuchowych jest jednolite oddziaływanie na uczniów, różnice występują w technice odtwarzania i w zakresie dostarczonych treści oraz możliwości wykorzystywania.⁵

W grupie informacyjnych środków nauczania szczególne miejsce zajmuje film dydaktyczny, według zgodnej opinii nauczycieli, najbardziej poglądowy środek nauczania. W dziele filmowym, będącym syntezą różnych elementów, dominuje element ruchu, który wraz z wizual-

⁵ E. Fleming: *Środki audtowizualne w nauczaniu*. Warszawa 1965.

nym sposobem poznawania rzeczywistości umożliwiała ilustrację podawanych wiadomości. Za pomocą animacji można pokazać przedmioty i procesy niedostępne dla bezpośredniej obserwacji oraz wyjść poza granice czasu i przestrzeni. Poprzez połączenie elementów poznawczych, kształcących i emocjonalnych, opracowane treści przy pomocy filmu przyswajają się szybko i zapamiętuje trwale. Film stwarza możliwości problemowego uczenia od klasy I.⁶

Środki audiowizualne

Na szczeblu nauczania początkowego wykorzystujemy zarówno filmy nieme jak i dźwiękowe. Własny indywidualny komentarz w filmach niemych uwzględnia możliwości percepcji uczniów, jak i zadania dydaktyczno-wychowawcze. Ilość i jakość filmów dydaktyczno-wychowawczych dostosowanych do wieku rozwojowego dzieci klas młodszych, jak też właściwe przygotowanie uczniów do umiejętnego korzystania z informacji filmowej nie odpowiada jeszcze, stale wzrastającym potrzebom. Tematyka filmów przeznaczonych dla klas I—II koncentruje się wokół:

a) bajek, baśni będących adaptacją znanych tekstów wykorzystywanych do ćwiczeń w mówieniu, pisaniu lub czytaniu, animacja bohaterów — zabawek, lalek, kukiełek lub zwierząt na tle znanych sytuacji staje się bodźcem działania dziecka i wywołuje niezapomniane przeżycia,

b) świat przyrody i zachodzących w nim zjawisk, przeobrażeń lub konfliktów. Środowisko przyrodnicze zostaje ukazane wraz z przejawami życia, a dziecko czuje się uczestnikiem wydarzeń, które stanowią fabułę filmu,

c) lektury podstawowej lub uzupełniającej, w której bohaterowie i fakty poddani są krytycznej ocenie i konfrontacji tekstu z filmem,

d) zadań szkoły zabezpieczających zdrowie i życie dzieci.

Funkcją tych filmów jest propagowanie akcji profilaktycznych, np. zapoznanie uczniów z przepisami ruchu drogowego, z posługiwaniem się urządzeniami technicznymi, z groźbą niewypałów lub zabaw zagrażających zdrowiu i życiu.

W klasach III—IV zakres tematyki filmów dydaktycznych znacznie się poszerza wraz z pojawieniem się nowych przedmiotów. Nie tylko najbliższe środowisko i współczesne wydarzenia stanowią treść i tło filmu, ale coraz częściej uczeń styka się z filmem przedstawiającym przeszłość kraju. Ukazywane życie ludzi, fakty i znane wydarzenia **zbliżają** i konkretyzują minione czasy, stwarzając możliwość porównywania z życiem współczesnym. Wędrowka przez stulecia ułatwia zrozu-

⁶ W. Okoń: *U podstaw problemowego myślenia*. Warszawa 1964, s. 129.

mienie roli postępu i ciągłości historycznej pokoleń. Wykorzystanie aparatury filmowej nie tylko ułatwia poznanie zjawiska, pojęcia lub problemu, lecz przyczynia się do wyrobienia u uczniów pojęcia o miejscu człowieka w aktualnej rzeczywistości.⁷

Filmy oświatowe ukazujące pracę ludzi w różnych środowiskach, w różnych zawodach, życie wielkich ośrodków przemysłowych — warunki pracy i odpoczynku, przygotowanie do zawodu, funkcjonowanie wielkiego miasta, środki komunikacji, centra kultury, zabytki, bieżące wydarzenia polityczne, gospodarcze, sportowe — stają się szkołą wychowania dla przyszłości.

Filmy dydaktyczne i oświatowe stosowane na lekcjach w klasach początkowych, podobnie jak inne środki pogładowe, występują przy realizacji różnych ogniw lekcyjnych, są więc wstawkami lekcyjnymi, źródłem wiedzy, ilustracją pogadarek i tekstów, czy też podsumowaniem przekazanej wiedzy.

Najbardziej wszechstronnym, przewyższającym inne pomoce przejrzystością obrazów i zakresem środków oddziaływania na widza jest film fabularny. Filmy fabularne, powstające na zamówienie młodocianego widza i adresowane do niego w zestawach propozycji filmowych, zajmują dotychczas niewiele miejsca. Najwspanialszy cykl filmów odbieranych przez wszystkich, również i uczniów klas początkowych stworzył Disney. Ciekawa choć nieskomplikowana fabuła, niepowtarzalne piękno krajobrazów, nieśmiertelni bohaterowie a ponad wszystko umiłowanie przyrody, głęboki humanizm sprawia, że każdy film z tej serii staje się źródłem niezatartych przeżyć. Do bardzo wartościowych filmów o tematyce przyrodniczej, odbieranych przez uczniów młodszych klas, należą filmy Puchalskiego oraz filmy przygodowe i podróżnicze, a także filmy, w których dzieci odgrywają główne role.

Filmy fabularne seryjne typu: *Stawka większa niż życie*, *Cztery pancerni i pies* dostarczają uczniom dużo wiadomości o II wojnie światowej i w sposób bardziej obrazowy, niż lekcja historii, oddają okres okupacji hitlerowskiej. Wzorce osobowe bohaterów o wyraźnych cechach jak: zręczność, odwaga, szlachetność w filmach, np.: *Zorro*, *Święty*, *Bonanza*, o nieskomplikowanej fabule i treści znajdują naśladowców w zabawach dziecięcych, w plastycznej twórczości i inscenizacjach.

Osobną grupę filmów fabularnych wykorzystywanych dla realizacji zadań poznawczych i wychowawczych stanowią adaptacje powieściowe. Przeróbki filmowe arcydzieł literatury, jak: *Krzyżacy*, *W pustyni i w puszczy*, *Przygody pana Michała*, znane są wszystkim dzieciom od klasy pierwszej. Nie bohaterowie powieści, lecz aktorzy są pierwowzorami głównych postaci, w które wcielają się w czasie projekcji. Pra-

⁷J. Koblewska: *Szkoła i środki masowego oddziaływania*. Warszawa 1967, s. 48.

wda i fikcja filmu stapia się w jedną całość, dlatego sceny okrucieństwa występujące w każdym z tych filmów budzą zastrzeżenia wychowawców, gdyż dziecko w wieku 7—11 lat nie potrafi przeprowadzić granicy, gdzie kończy się kara a zaczyna zemsta, więc ukazywanie ich może stać się źródłem agresji wobec słabszych kolegów.

Do adaptacji utworów znanych i chętnie oglądanych należą między innymi: *Dzieci kapitana Granta*, *Wielka, większa i największa*, *Historia żółtej cizemki*. W *80 dni dookoła świata*, *Chata wuja Toma*. Ukazują one młodemu widzowi świat nieznany, egzotyczny i fantastyczny oraz przedstawiają stosunki społeczne, oparte na wyzysku rasowym, jak i szeroki obraz życia różnych warstw społecznych w XV-wiecznej Polsce na tle ważnych wydarzeń kulturalnych i politycznych. — Zaangażowanie w odbiorze filmu wielu zmysłów rozwija spostrzegawczość i wyobraźnię uczniów oraz pomaga w tworzeniu postaw i poglądów.⁸

Integralną częścią pracy dydaktyczno-wychowawczej staje się obecnie t e l e w i z j a, dostarcza bowiem nauczycielom środków, którymi nie dysponuje szkoła, w przekazywaniu szybkiej informacji. Audycje telewizyjne uczą i wychowują, wprowadzają dzieci od klasy pierwszej w życie społeczne, sygnalizują aktualne treści, ustawiają zasadnicze problemy. Zakres informacji uzyskiwanych dzięki telewizji jest ogromny, ponieważ dostarczają ich nie tylko audycje przeznaczone dla szkół, ale wszystkie inne rodzaje transmisji. Również rodzaje i treści audycji wpływają decydująco na ich wykorzystanie planowe, systematyczne lub okazjonalne. Programy przeznaczone dla najmłodszych zawierają informacje o życiu i świecie, które przyczyniają się do gromadzenia doświadczeń.

Elementy wychowawcze występujące w audycjach *Dobranoc*, w formach zróżnicowanych jak: animowane kukiełki — *Miś z okienka*, dawniej *Jacek i Agatka*, bajki, seria *Bolek i Lolek* lub demonstrowanie zabawek mają na celu wyrabianie nawyków porządkowych, grzecznościowych, estetycznych oraz przekazanie wiadomości z różnych dziedzin życia. Audycje szkolne dla młodszych dzieci posiadają przede wszystkim wydźwięk wychowawczy, np. audycja *Czarodziejska skrzynka* miała na celu wpajanie kultury zachowania, używania zwrotów grzecznościowych — proszę, przepraszam, dziękuję. Inne audycje tego cyklu wiążą się z nauczaniem przedmiotowym, dostarczają nowej wiedzy lub pogłębiają już posiadaną.

Audycje szkolne przeznaczone dla klas V—VIII bywają czasami wykorzystywane przez młodsze klasy, gdyż podejmowana tematyka jest również im bliska, np. *O miejsce wśród ludzi* — sprawa postaw, rozwiązywanie aktualnych problemów, szukanie odpowiedzi na nurtujące pytania — znajdują w nich swój wyraz.

⁸ M. Romanowska: *Poznanie wielozmysłowe*. Życie szkoły 1973/11.

Nieobce uczniom klas I—IV są programy telewizyjne poza szkolne: oświatowe, popularnonaukowe, informacyjne, rozrywkowe. Uzyskiwane dzięki nim wiadomości bywają wykorzystywane w pracy lekcyjnej oraz przyczyniają się do wyrabiania określonych zainteresowań. Audycje telewizyjne adresowane do młodzieży klas I—IV nie dorównują audycjom dla klas starszych, większość z nich jest zbyt trudna ze względu na słownictwo lub zbyt naiwna w doborze treści.

Z wszystkich środowisk szkolnych odzywają się głosy za rozszerzeniem programów lekcyjnych dla klas młodszych, za ich modernizacją i uwzględnieniem potrzeb dydaktycznych, których realizacja znajdzie zaspokojenie przez telewizję, dysponującą różnymi środkami komunikowania.

Rzadko spotykanym środkiem dydaktycznym w klasach młodszych jest połączenie obrazów filmowych z nagraniem na taśmie magnetofonowej komentarzy lub opisów czy opowiadań. Sprawa zestrojenia częstotliwości dźwięku i ruchu wymaga fachowego przygotowania. Łatwiej można tego dokonać synchronizując przeźrocza i nagranie magnetofonowe, zwłaszcza przy zestawach przeźroczy, nagrana informacja staje się wzorcem wypowiedzi dla uczniów, a nauczycielowi pozwala na dokonywanie uzupełnień i poprawek dostosowanych do możliwości uczniów, np. zmiana treści historyjek obrazkowych o tematyce wychowawczej.

Dokonany w artykule przegląd środków audiowizualnych i sposobów ich wykorzystania w klasach początkowych ma charakter selektywny. Zostały ukazane te, które w codziennej pracy nauczyciela w każdej szkole wyposażonej w podstawową aparaturę techniczną, są wykorzystywane i dają pożądane efekty.

Środki audiowizualne nie mogą stać się jednak jedyną pomocą w nauczaniu, gdyż dopiero stosowanie kompleksowe różnicowanych środków dydaktycznych sprzyja aktywizacji uczniów w procesie lekcyjnym, a przekazywaną wiedzę czyni atrakcyjną i przystępną. Decydującym czynnikiem w zastosowaniu środków audiowizualnych będzie stworzenie właściwych warunków odbioru przez przygotowanie uczniów do szukania różnych dróg rozwiązania problemów lekcyjnych oraz umiejętnego korzystania z osiągnięć współczesnej techniki.

L i t e r a t u r a

1. Berezowski E., Długoszowa J.: *Techniczne środki nauczania*. Warszawa: PZWS 1973.
2. Cackowski Z.: *O teorii poznania i poznawania*. Warszawa: PZWS 1968.
3. Cieślak M.: *Przykłady wykorzystywania filmu w klasach niższych*. Życie Szkoły 10/73.
4. Dziadek St.: *Na lekcjach geografii w kl. IV*. Życie Szkoły 6/72.

5. Fleming E.: *Środki audiowizualne w nauczaniu*. Warszawa: PZWS 1965.
6. Fleming E.: *Przeźrocza, film, telewizja w szkole podstawowej*, Warszawa: PZWS 1961.
7. Frączak J.: *Na lekcjach przyrody w kl. III—IV*. *Życie Szkoły* 6/72.
8. Frączak E., J.: *Wykorzystywanie flanografu na lekcjach przyrody w kl. I i IV*. *Życie Szkoły* 10/73.
9. Frączak J.: *Możliwości wykorzystania grafoskopu w kl. I—IV*. *Życie Szkoły* 1/73.
10. Grygorczuk A.: *Twórcze wykorzystanie teoretycznych osiągnięć nauki*. *Życie Szkoły* 5/72.
11. Koblewska J.: *Szkoła i środki masowego oddziaływania*. Warszawa: PZWS 1967.
12. Komorowska J.: *Telewizja w życiu młodzieży*. Warszawa: PZWS 1963.
13. Kubin J.: *Audycje radiowe w szkole*. Warszawa: PZWS 1967.
14. Okoń W.: *U podstaw problemowego uczenia się*. Warszawa: PZWS 1964.
15. Przetacznikowa M.: *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS 1967.
16. Romanowska M.: *Radio, film, przeźrocza jako pomoc dydaktyczna w kl. I*. *Życie Szkoły* 6/72.
17. Romanowska M.: *Poznanie wielozmysłowe*. *Życie Szkoły* 11/73.
18. Ryska J.: *Przygotowanie uczniów do odbioru programów telewizyjnych*. *Życie Szkoły* 5/72.
19. Skupisz I.: *Przykłady wykorzystywania audycji radiowych i telewizyjnych*. *Życie Szkoły* 5/72.
20. Słucki E.: *Radio, film i przeźrocza jako pomoc dydaktyczna w klasie II*. *Życie Szkoły* 5/72.
21. Tubek St.: *Magnetofon w szkole*. *Nowa Szkoła* 5/70.
22. Zborowski J.: *Unowocześnienie metod nauczania*. Warszawa: PZWS 1966.